

Db = ab0501
YNe = ab493

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
MİLLİ FOLKLOR ARAŞTIRMA DAİRESİ BAŞKANLIĞI
ORTA DOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ

FOLKLOR AÇIK-HAVA MÜZELERİNİN TÜRKİYE'DE KURULMA İMKÂN LARI SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

13-15 Haziran 1985

AYRI BASIM

ANADOLU'DA KONUT MİMARİSİ VE BİR AÇIK HAVA
MÜZESİNDE YER ALABİLECEK KONUTLARA İLİŞKİN
GÖZLEMLER

Doç. Dr. Ömür BAKIRER — Emre MADRAN

ANADOLU'DA KONUT MİMARİSİ VE BİR AÇIK HAVA MÜZESİNDE YER ALABİLECEK KONUTLARA İLİŞKİN GÖZLEMLER

Doç. Dr. Ömür BAKIRER* — Emre MADRAN**

Açık hava folklor müzeleri, dış ülkelerde daha önce kurulmuş, benzer örneklerden de anlaşılacağı gibi bir mekânlar dizisidir. Bu mekânlar, o ülkenin özgün ve geleneksel yapı sanatı ürünlerinin zamanımıza kadar gelebilen örnekleri olabileceği gibi, salt bu amaçla tasarlanmış yeni yerler de olabilmektedir.

Ülkemizde oluşturulması düşünülecek bir açık hava folklor müzesinin, Anadolu'nun özgün sivil mimarlık örneklerini de içermesi hemen akla gelen bir husustur. Bundan da öte, bu tür bir müzenin gerektirdiği mekânların geleneksel konutlarda çözümlenmesi, bir diğer deyişle "müze yapıları"nın konutlar olması da düşünülebilir. Bu iki hususu açıklamadan önce, Anadolu'daki sivil mimarlık örneklerinin kendilerine özgü ve hemen akla gelen özelliklerini hatırlamak yerinde olacaktır.

Anadolu'daki konut stoğu, yapıldıkları dönem açısından değerlendirildiğinde, en yoğun bölümünün 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın başlarında yapıldığı, ancak daha erken tarihlere giden az sayıda örneğin de bulunduğu şimdiye kadar yapılan çalışmalardan saptanabilmektedir. Eskilik değeri yanısıra, fiziki özelliklere dayanan bazı sınıflamalara gidildiğinde ise konutlar birincisi *malzeme*, ikincisi çeşitli mekânların sosyal yaşam koşulları ile bağdaşacak biçimde düzenlenmesine dayanan *mimari tasarım* çeşitlemeleri göstermektedir.

Yapı stoğunun, gerek şekillenmesinin, gerekse zamanımıza kadar korunabilmesinin önemli etmenlerinden olan malzeme kullanımının Anadolu'da çok zengin çeşitlemeler gösterdiği ve malzeme seçiminin iklim koşulları ve jeolojik yapı ile bağımlı olarak bölgesel

* ODTÜ Mimarlık Fakültesi Restorasyon Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

** ODTÜ Mimarlık Fakültesi Restorasyon Anabilim Dalı Öğretim Görevlisi.

özelliklere dayandığı izlenmektedir. Bu açıdan da taş ve ahşap, iki temel malzemeyi oluşturmaktadır. Anadolu'da ahşabın bol olduğu yörelerde genellikle bu malzeme değerlendirilmiş, ahşabın kısıtlı olduğu bölgelerde ise genellikle taş kullanımı yoğunlaşmıştır.

Ahşap kullanımı İstanbul ve çevresinden başlayarak Marmara, Batı Karadeniz, Doğu Karadeniz, bölgelerinde yaygındır, Orta Anadolu bölgesine biraz sarkmakta ve Güney'de Akdeniz sahilinde kullanımına yer yer tekrar rastlanmaktadır.

Genellikle 100-120 cm. ye kadar yükselen taş temeller üzerine oturan ahşap iskeletli inşaatta bir çeşitleme: dolgu malzemesi olarak güneşte kurutulmuş kerpiç veya fırınlanmış tuğla kullanılmasıdır ki, bir bakıma ahşap malzemenin daha ekonomik kullanıldığına işaret ettiği söylenebilir.

Kerpiç dolguda genel uygulama, kerpiç yüzeylerin çamur sıva ile kaplanması, ahşap iskeletin ise çıplak bırakılması yönündedir. Bunun, daha düzgün yüzeyler yaratmak yanısıra, dolgu malzemesinin dayanıklılığını arttırmak açısından uygulandığı söylenebilir. Dolgu malzemesi olarak tuğla kullanımında, sıva yanısıra beyaz veya renkli badana özellikle tuğla dolgu ile birlikte geleneksel bir kullanımdır. Badananın beyaz ya da renkli oluşu bazı bölgesel özellikler de göstermektedir. Örneğin, Safranbolu, Göynük, Beypazarı yörelerinde beyaz badana, Bursa, İzmir, Ayvalık, Antalya ve Kuzey Doğu'da Amasya, Tokat yörelerinde renkli badana çoğunluktadır. Bu beyaz veya renkli badanalı yüzeyler yanında ahşap taşıyıcı elemanlar, zaman aşımı ile koyulaşmış renkleri ile bir çelişki oluşturmakta, özgününde ahşap yüzeylerinin boyalı olup olmadıkları anlaşılamamaktadır. Ankara Kaleiçi, Sivrihisar, Kastamonu ve diğer bazı kentlerde rastlanan ve tuğla dolguda tuğla birimlerinin balıksırtı istifte yerleştirildikleri, örgü arasında tuğlaların yer yer fırıldak şekillerini anımsatır düzende istiflendikleri örneklerde, dolgu malzemesinin başlangıçta da sıva ve boyasız bırakıldığı düşünülebilir.

Ahşap iskeletli inşaatta, başta İstanbul, İzmit ve Bartın olmak üzere Batı Karadeniz bölgesinde, daha yaygın kullanımı olan ikinci dolgu malzemesi ise ahşaptır. Ahşap dolgu yanısıra, duvar yüzeyleri de ince ahşap levhalarla kaplanmıştır. Bugün ahşapların yüzeylerinde boya kalmamıştır, ancak izlerine rastlanmaktadır.

Doğu Karadeniz bölgesinde Trabzon civarı ve özellikle köylerde rastlanan bir diğer dolgu malzemesi taştır. Düşey dikmelerin yatay

veya çapraz parçalarla birbirlerine bağlanması ile elde edilen 'göz dolması' veya 'muskalı' sistemde boşluklar küçük kare taşlar veya kırma taşlarla doldurulmuştur.

Konutlarda salt taş kullanımı, Orta Anadolu bölgesinden başlayarak Doğu'ya ve Batı'ya doğru yayılmakta, zaman zaman da ahşap konut bölgelerine sarkmaktadır. Batı'da Bodrum ve Muğla yörelerinde, Orta Anadolu'da Kayseri ve Niğde civarından başlayarak Erzurum'a doğru çoğunlukta olan taş inşaatta, büyük bloklar ince derzlerle örülmüş veya kırma taşlarla bol harçlı cepheler yaratılmıştır.

Taş inşaatta, gerek malzemenin kullanımı, gerekse cephe düzeninin farklı yorumu ile, örneğin, Bodrum evleri ile Kayseri evleri arasında çok belirgin farklar ortaya çıkmaktadır. Yine Nevşehir, Kapadokya yörelerinde taş inşaat, kayaya oyma mekânlarla birleşmektedir. Böylece taştan inşa edilen günlük yaşam birimlerinde bir değişiklik olmamakla birlikte zaman aşımında ve gereği duyuldukça oyma mekânları genişletmek veya yenilerini eklemek imkânı çıkmaktadır. Plan ve cephe düzeni açısından taş yapılarla ahşap yapılar arasında bir bağ kurma imkânı vardır, ancak aralarındaki en önemli ayırıcı nokta taş inşaatla birlikte düz damların ortaya çıkması ve bir yere kadar biçimi etkilemesidir.

Malzeme kullanımı açısından yukarıda özetlenen çeşitlemeleri içeren konut mimarisi, plan tipleri açısından esas yaşam mekânı olan birinci kat planları esas alınarak 'dış sofalı', 'iç sofalı' ve 'orta sofalı' olmak üzere üç temel gruba sınıflanabilmektedir. Ancak, arsa büyüklüğü, kat sayısı, mekân sayısı ve dağılımı, cephe düzeni, çıkmalara, kapı ve pencerelerin biçim, boyut, sayı ve yerleştirme düzenlerindeki çeşitlemelerle bu üç grup ayrıca alt gruplara ayrılabilir. Gidererek Anadolu konut mimarisinde genel plan şemaları yaptırmanın ekonomik gücü, beğenisi ve kuşkusuz yapan veya ustaların da katkıları ile kişiye özel vurgular kazanmaktadır.

Planlama özellikleri yanısıra, ahşap tavan, dolap, pencere ve kapılar, alçı ocaklar, alçı ve camın birlikte kullanıldıkları tepe pencereleri ile özellikle eyvan, köşk ve başodaları süsleyen boyalı nakışlar, iç mekânlara çeşitleme getiren, bir örnekten diğerine farklılaşan unsurlardır. Bazen yalnızca başodaya yukarıda tanımlanan öğelerden bir ya da birkaçı eklenerek burası evin en görkemli mekânı haline getirilmiş, bazen de başoda yanısıra diğer bazı mekânlara da özel nitelikli elemanlar eklenerek bir denge ve uyum sağlanabilmiştir. Burada-

da yine kişisel seçim, devrin modası gibi unsurların bir ögenin kullanımını veya şekillenişini etkilediği izlenebilmektedir.

Böylece Anadolu konutu, her birinin ayrı bir işlevi, ayrı bir geleneksel yaşam biçimi olan farklı büyüklük ve nitelikte yaşama ve servis birimlerinden oluşur ve bir bütün olarak yapıldığı dönemin ve içinde yaşamış olan kişilerin sosyal, kültürel ve ekonomik yaşantılarını aksettirir.

Yukarıda en belirgin ve kişilik kazandırıcı nitelikleri özetlenen sivil mimarlık örneklerinin bir açık hava folklor müzesi kapsamında değerlendirilmeleri düşünüldüğünde konuyu iki yönden incelemek olasıdır:

A. İÇERİK YÖNÜNDEN:

Sivil mimarlık örnekleri iki değişik biçimde sunulabilir. Bunlardan birincisi, bu örneklerin kendi doğal ve insan eliyle yapılmış çevrelerinde, yüzyıllarca alışlagelmiş biçimlenmeler ve dokular içinde ele alınması ve düzenlenmesidir. Bu durumda, verilecek karar, Ülke'nin bu içeriğe uygun bir yöresinin seçilmesi yönünde olacaktır. Daha sonraki aşamalar ise, bu çevrenin tüm öğeleriyle sağlaştırılarak yeni işleve uygun olarak kullanılmasının sağlanmasıdır. Tüm öğeler deyimi ile, salt yapılar değil, bunların yanısıra, yerleşmenin genel dokusu, avlu duvarı, elektrik direği, çeşme vb. sokak mobilyası, florası vb. anlaşılmaktadır. Mevcut bir yerleşmenin açık hava müzesi olması ilke olarak kararlaştırıldıktan sonra gerekli seçim ilgili uzmanlarca yapılabilecektir. Ankara-Ulucanlar Mahallesi, İstanbul-Zeyrek, Saffranbolu'nun tümü, Kula hemen akla gelen örneklerdir. Bunlar çeşitli koruma ve kullanım avantaj ve dezavantajları ile değerlendirilebilir. Mevcut yaşam biçiminin aynen ya da bir bölümünün korunması, müze haline getirilecek yöre'nin çevresi ile ilişkileri, uygulamaya yönelik olarak hazırlanacak planlarda belirtilecektir.

Sivil mimarlık örneklerinin kullanılmasında içerik yönünden akla gelen ikinci seçenek, belli kısıtlara göre seçilmiş örneklerin, salt bu amaca ayrılmış bir mekânda, yeni bir planlama ile düzenlenmesidir. Bu durumda yapılar kendi doğal çevrelerinden ayrılmış olacak, yeni yaratılan 'çevre' de hiçbir zaman tam anlamıyla 'geleneksel' öğeler içeremeyecek 'yapay' olacaktır.

Kararın bu yönde verilmesi halinde, bu yeni çevrede yer alacak konutların seçiminde bazı faktörler gereklidir. Bunlardan ilk akla gelenleri şöyle sıralayabiliriz:

a. Coğrafi Faktör:

Seçimde tüm Anadolu'dan belli sayıda örnek alınabileceği gibi, kendine özgü belli nitelikleri olan bir yöre de düşünülebilir. Güney-Doğu Anadolu (Mardin, Şanlıurfa), Kuzey Ege, Kuzey-Batı Anadolu bu tür ayrımlar veren yörelerimizdir.

b. Malzeme Bütünlüğü:

Yukarıda belirtildiği gibi. Anadolu malzeme kullanımı yönünden çok zengin bir 'portföy'e sahiptir. Tümünü taş örneklerin yanısıra, tümüyle ahşap konutlar, kayalara oyulmuş yaşam mekânları, taş ve tuğla karışımı örnekler, bir açık hava müzesinde ne tür konutun yer alması gerektiğine karar verecek uzmanların seçimlerini zorlayacaktır. Çeşitlendirmemize, ahşap karkas, kerpic, taş ve ahşap karkas vb. birçok konutu da katmayı unutmamalıyız.

c. Zaman Faktörü:

Bugün Anadolu'nun geleneksel konutlarının büyük bir bölümünün 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılda yapıldığı biliniyorsa da, tarihi bilinen 17. yüzyıl evleri ile, 15. ve 16. yüzyıla tarihlenen örnekler de bulunmaktadır. Bu nedenle, müze'de çeşitli devirlerin bir panoraması verilmesi ya da belli bir dönemin sergilenmesi iki ana seçenek olarak belirmektedir.

d. Planimetrik Faktörler:

Geleneksel sivil mimarlık örnekleri, tasarım özellikleri ile de büyük farklar gösterirler. 'Orta sofalı', 'dış sofalı', 'iç sofalı' vb. deyimler, bunlardan sadece birkaç örneği anlatabilir. Bu durumda 'planimetrik faktörler' de yapı seçiminde göz önünde bulundurulmalıdır.

B. TEKNİK YÖNDEN:

İster kendi doğal çevrelerinde, isterse yapay bir çevrede sunulsunlar, konutların seçim ve yeni kullanıma yönelik değerlendirilmelerinde, teknik hususlar da önem kazanır. Bu bölümde, değişik malzeme kullanımı ve yapım teknolojilerine göre, konutların taşıma oranı ya da yeniden yapım şanslarının ne olabileceği ile uygulamaya yönelik maliyetler konusunda bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

Çeşitli uygulamalar göstermiştir ki, Kuzey Batı, İç Batı Anadolu ile, Akdeniz kıyılarında yoğun olarak görülen (zemin katı moloz taş, birinci ve varsa diğer katları) ahşap karkas + dolgu sisteme sahip yapıların onarımı oldukça zahmetli, taşınmaları ise hemen hemen olanaksızdır. Buna karşın, Ege kıyı yerleşmeleri ile Güney Doğu Anadolu'nun hakim malzemesi kesme ya da sıralı moloz taş duvarlı konutların gerek onarımı daha kolay, gerekse taşınabilme imkânları oldukça yüksektir.

Bu durumda, eğer açık hava folklor müzesinin yapay bir çevrede oluşması planlanmakta ise, konutlar için iki ana seçenek bulunmaktadır:

- a. Taşınabilen (belli bir zayıat ile) konutlar
- b. Taşınamayacak konutlar.

Bir başka deyişle, belli bir teknolojinin ürünü olan konutların, müze'de olabildiğine özgün elemanları ile yer alabilmesi sağlanırken, bir bölüm konutların salt 'aynı'larının yeniden yapımı ile yetinilecektir.

Her iki seçenek için geçerli olabilecek çok kaba çizgili araştırmalar, maliyetler konusunda bazı fikirler verebilecektir.

1. 60-65 m² taban alanlı, iki katlı, ahşap karkas ve yapısal durumu 'orta' olan bir konutun m² onarım maliyeti, 1985 yılı birim fiyatlarıyla 55.000 TL. kadardır.

Aynı fiyat kesme taş konutlar için 30.000 TL. olarak düşünülebilir. Ancak, kesme taşın yöresel ocaklardan ve birim fiyatların altında bir maliyetle elde edileceği varsayılmıştır.

2. Zemin katı moloz taş, üst katı ahşap karkas iki katlı bir konutun yeniden yapım maliyeti yaklaşık 110.000 TL/m²dir.

Ancak tüm bu hesaplamalarda şu varsayımlar geçerlidir:

- a. Arsa fiyatı 'sıfır' olarak hesaplanmıştır.
- b. Alt yapı (elektrik, su, kanalizasyon vb.) mevcuttur.
- c. Konfor koşulları (banyo, mutfak, Wc) minimum tutulmuştur.
- d. Özellikle ahşap aksam için gerekli her cins kereste, piyasa fiyatlarının altında ve orman ürünleri ile ilgili kamu biriminden tahsis yoluyla alınacaktır.

Yapıların bir müze oluşturmak amacı ile biraraya getirilmesinin yanısıra, geleneksel konut mimarisinin çeşitli öğelerinin derlenmesi de önemli bir husustur. Ülkemizde, özellikle son yıllarda oluşan, çeşitli nedenlere bağlı hızlı tahribat, birçok konutun yok olmasına neden olmuştur. Bu konutlarla beraber alçı pencere, süslü tavanlar, bezemeli kapılar, kalem işleri, dolap kapakları vb. gibi birçok mimari öğe de kaybolmaktadır. Bunların derlenmesi, sınıflandırılması, tekniklerinin belirlenmesi halk yapı sanatının yaşatılması bakımından önem taşır. Bu sanat, yüzyılların deneyimi sonunda oluşmuş, sınanmış ve en 'doğru' çözümlerine ulaşmıştır.

SONUÇ

Tüm bu bilgiler ışığında, başlangıç aşamasında iki husus önem kazanmaktadır:

1. Açık hava folklor müzelerinin niteliği, yeri ile çok yakın bir ilişki içerisindedir. Bu nedenle, onarım, taşıma, yeniden yapma vb. seçeneklerin tartışılmasından önce, müzenin yeri saptanmalı, daha açık bir deyişle, 'doğal çevre' ya da 'yapay çevre' kararı öncelikle verilmelidir.
2. Hangi seçenek olursa olsun, müze mekânları elde edilmesi için uygulamaya yönelik ilk aşama projelendirilmedir. Onarım, sağıklaştırma, taşıma, rölöve projelerine dayanarak yeniden yapım gibi uygulama seçeneklerinde gerekli en yeterli ve duyarlı projeler üretilmelidir. Bu konuda ODTÜ, gerekli olanaklara sahiptir.